



doi 10.22059/JWICA.2023.350329.1846

Comparison of the Two Narratives of the Old Testament and the Qur'an About the Temptation of Adam and Job (pbuh) by Their Wives and Its Representation in Christian and Islamic Visual Arts

Saleh Khodadadi^{1✉} | Mohsen Badreh² | Fatemeh Bajelani³

1. Corresponding author, PhD student of women studies, faculty of woman and family, university of religions and denominations, Qom, Iran. Email: s.khodadadi72@yahoo.com
2. Professor of women studies, Faculty of Social and economic sciences, Alzahra university, Tehran, Iran. Email: m.badreh@alzahra.ac.ir
3. PhD student of cultural politics, faculty of culture, social and behavioral sciences, Baqir al-olum university, Qom, Iran. Email: abi62fbi@gmail.com

Article Info

Research Type:
Research Article

Received:

1 November 2022

Accepted:

22 December 2022

Keywords:

Eve, Job's Wife, Woman in the Qur'an, Woman in the Old Testament, Woman in Art.

Abstract

This article compares the two narratives of the Old Testament and the Qur'an concerning the temptation of Adam and Job (PBUH) by their wives and its representation in Christian and Islamic visual arts. The comparison of the how of deception and temptation of the two mentioned prophets by their wives that is, Eve's lack of patience towards the sanctity of eating the forbidden fruit and Rahma's lack of patience towards divine trials and their reflection in the visual arts of two Christian and Islamic cultures in the first-hand sources, is of the goals of this study. This is a comparative study and data collection has been done by exploring library documents and works and art treasures. Although in the text of the Holy Qur'an, not only is the fault of the temptation of Adam and Job not on the shoulders of their wives, but there are very clear interpretations that clearly reject this accusation, but on the other hand, some of the covenantal stories asserted the mediation of Eve for the temptation of Adam and also in Islamic hadith and commentary sources we can see traces of attributing some sins to Job's wife. However, the issue of the representation of Adam's temptation by Eve and Job's blaming by his wife Rahma is clearly evident and frequent in Christian art, but this is not the case in Islamic paintings. Regarding Adam's temptation by Eve and its consequences, such as their expulsion from heaven, Islamic paintings do not explicitly blame Eve and sometimes they have given her equal dignity with Adam, and in the paintings related to the story of Job, no sign is found indicating the temptation of this Prophet made by his wife or reprimanding him by her.

How To Cite: Khodadadi, Saleh, Badreh, Mohsen, & Bajelani, Fatemeh (2023). Comparison of the Two Narratives of the Old Testament and the Qur'an About the Temptation of Adam and Job (pbuh) by Their Wives and Its Representation in Christian and Islamic Visual Arts. *Women in Culture & Art*, 15(2), 327-351.

Publisher: University Of Tehran Press.





فصلنامه زن در فرهنگ و هنر

سال ۱۵، شماره ۲
بهار ۱۴۰۲، ۳۲۷-۳۵۱



مقایسه دو روایت عهد عتیق و قرآن از وسوسه آدم و ایوب از سوی همسرانشان و بازنمایی آن در هنرهای تجسمی مسیحی و اسلامی

صالحه خدادادی^۱ | محسن بدره^۲ | فاطمه باجلانی^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری مطالعات زنان، دانشکده زن و خانواده، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. رایانامه: s.khodadadi72@yahoo.com
۲. استادیار مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: m.badreh@alzahra.ac.ir
۳. دانشجوی دکتری سیاستگذاری فرهنگی، دانشکده فرهنگ و علوم اجتماعی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران. رایانامه: abi62fbi@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۰ آبان ۱۴۰۱</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱ دی ۱۴۰۱</p> <p>واژه‌های کلیدی: حوا، زن در عهد عتیق، زن در قرآن، زن در هنر، همسر ایوب.</p>	<p>این مقاله به مقایسه دو روایت عهد عتیق و قرآن از وسوسه آدم و ایوب (ع) از سوی همسرانشان و بازنمایی آن در هنرهای تجسمی مسیحی و اسلامی می‌پردازد. مقایسه نحوه فریب و وسوسه دو پیامبر یادشده توسط همسرانشان در منابع دست‌اول، یعنی عدم صبر بر حرمت تناول میوه ممنوعه توسط حوا و نیز عدم صبر بر ابتلائات الهی توسط رحمة و بازتاب آن در هنرهای تجسمی دو فرهنگ مسیحی و اسلامی، از اهداف این پژوهش است. این مطالعه، تطبیقی است و گردآوری داده‌ها با کاوش در اسناد و آثار کتابخانه‌ای و گنجینه‌های هنری صورت گرفته است. گرچه در متن قرآن کریم، نه تنها تقصیر وسوسه آدم و ایوب به گردن همسرانشان نیست، اما برخی از داستان‌های عهدین در واسطه‌گری حوا برای وسوسه آدم و نیز در نسبت‌دادن برخی گناهان به همسر ایوب، بعضاً در منابع حدیثی و تفسیری اسلامی نیز دیده می‌شوند. مسئله بازنمایی وسوسه آدم توسط حوا و شماتت ایوب توسط همسرش رحمة در هنر مسیحی به وضوح و با بسامد قابل توجهی مشهود است، ولی در نقاشی‌های اسلامی این گونه نیست. در باب وسوسه آدم از سوی حوا و پیامدهای آن مانند اخراجشان از بهشت، نقاشی‌های اسلامی صراحت کمتری در مقصردانستن حوا دارند و بعضاً شائبه برابری با آدم به او بخشیده‌اند و در نگاره‌های مربوط به داستان ایوب نیز اثری حاکی از وسوسه این پیامبر از سوی زنش یا شماتت شدن از سوی او یافت نشد.</p>
<p>استناد به این مقاله: خدادادی، صالحه، بدره، محسن و باجلانی، فاطمه (۱۴۰۲). مقایسه دو روایت عهد عتیق و قرآن از وسوسه آدم و ایوب از سوی همسرانشان و بازنمایی آن در هنرهای تجسمی مسیحی و اسلامی. زن در فرهنگ و هنر، ۱۵ (۲)، ۳۲۷-۳۵۱.</p>	



ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

سنت‌های ابراهیمی اشتراکات ناگزیری دارند و همین سبب شده است شریعت متأخر، اسلام، تا اندازه‌ای در تاریخ فرهنگی خود متأثر از سنت‌های معرفتی یهودیت و مسیحیت باشد. این اثرپذیری از جمله در روایت داستان‌های پیامبران (ع) مطرح است. از سوی دیگر، سرزندگی پژوهش‌های مربوط به شأنیت و حقوق زنان در اسلام سبب شده است مطالعات تطبیقی درباره روایت‌های این چند سنت ابراهیمی از شخصیت‌های زن داستان‌های پیامبران، واجد اهمیتی ویژه شود.

این مقاله به مقایسه دو روایت عهد عتیق و قرآن از وسوسه آدم و ایوب (ع) از سوی همسرانشان و بازنمایی آن در هنرهای تجسمی مسیحی و اسلامی می‌پردازد و از اهداف آن، مقایسه نحوه فریب و وسوسه دو پیامبر یادشده توسط همسرانشان در منابع دست‌اول، یعنی عدم صبر بر حرمت تناول میوه ممنوعه توسط حوا و نیز عدم صبر بر ابتلائات الهی توسط رحمه و بازتاب آن در هنرهای تجسمی دو فرهنگ مسیحی و اسلامی است. از این‌رو، ضمن مشخص کردن همسانی‌های این دو داستان، در ذکر تفاوت‌ها به آن دست از منابع اسلامی اشاره می‌شود که به‌طور کلی امکان وسوسه آدم از سوی حوا را منتفی دانسته‌اند یا در داستان ایوب (ع) و همسرش ضمن نفی احتمال وسوسه این پیامبر از سوی رحمه، روایت دیگری از این پیامبر و آنچه به‌عنوان شیوه مجازات همسر خطاکار توسط او مشهور است طرح می‌شود. شایان یادآوری است یکی از وجوه تمایز این مقاله با سایر مطالعات تطبیقی میان اسلام و مسیحیت، مقایسه دو شخصیت یادشده یعنی حوا و رحمه از یک بعد مهم انسان‌شناسی فلسفی جنسیت، یعنی مسئله شرارت یا عدم شرارت ذات زنانه است؛ زاویه‌ای که در برخی از متون الهیاتی مورد اشاره قرار گرفته است، اما تاکنون موضوع مطالعه تحلیلی تفسیری-هنری مستقلی نشده است. نوآوری دیگر این مقاله، ارائه تفسیری متفاوت از شخصیت همسر ایوب در قرآن کریم است.

۲. روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه، تطبیقی است و گردآوری داده‌ها با کاوش در اسناد و آثار کتابخانه‌ای و گنجینه‌های هنری صورت گرفته است. پژوهش به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود. در بخش اول که وقایع مربوط به وسوسه آدم و ایوب توسط همسرانشان در دو منبع اصلی قرآن و عهدین به‌صورت تطبیقی کاوش و تحلیل می‌شوند، مطالعه در سطح خرد است؛ زیرا مسئله مورد مطالعه در هر دو منبع به ساختاری بزرگ تعلق دارد و میان ترکیب‌بندی ساختار و کارکردهای عناصر آن مشابهت‌های اساسی وجود دارد (پاکتچی، ۱۳۹۱: ۱۱۰). وجود ریشه مشترک در منابع اصلی مورد مطالعه در بخش اول (کتب اصلی ادیان ابراهیمی) سبب می‌شود تا مقایسه صورت‌گرفته از نوع تبارشناختی باشد (همان: ۱۱۲). برای بخش دوم مقاله یعنی شناخت بازنمایی این وسوسه در هنرهای تجسمی مسیحی و اسلامی می‌توان

گفت مطالعه تطبیقی صورت گرفته از نوع نامتوازن است؛ زیرا در حوزه‌های مورد مطالعه اطلاعات نویسندگان مقاله در یک سطح نیست (همان: ۱۲۷).

۳. پیشینه پژوهش

برخی پژوهش‌ها به بررسی روایی تاریخی زندگی ایوب و آدم علیهما السلام در ارتباط با همسرانشان پرداخته‌اند؛ برای مثال در مقاله زهرا کلباسی و همکاران، با عنوان *نقد و بررسی آراء مفسران در تفسیر آیه ۴۴ سوره ص و تازیانه‌زدن ایوب به همسرش*، به نقد برخی تفاسیر موجود درباره مواجهه ایوب نبی با همسرش پرداخت. هاشمی‌نژاد نیز در کتاب *ایوب، منظومه آلام و محنت‌های او از عهد عتیق*، اشاراتی به تفاوت‌های موجود بین داستان ایوب بطور اعم در قرآن و عهد عتیق داشت که بخش مزبور به ارتباط ایشان با همسرش بسیار جزئی است. شایان ذکر است تعداد منابع پژوهشی موجود درباره داستان ایوب نبی و همسرش برخلاف داستان آدم و حوا بسیار محدود است.

درباره داستان آدم و حوا منابع پژوهشی زیادی موجود است که در این مقاله از برخی از آن‌ها نیز استفاده شده است. از جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: مقاله *مقایسه دیدگاه‌های قرآن و کتاب مقدس درباره زن (براساس داستان آفرینش) نوشته فروزان راسخی*، مقاله *نقش کتاب مقدس و ارباب کلیسا در ظهور فمینیسم به قلم مسعود طالبی*، مقاله *جایگاه زن در قرآن و عهد قدیم نوشته مرضیه صالحی و کتاب گناه نخستین، هبوط حضرت آدم (ع) در عهد قدیم و عهد جدید، قرآن و عرفان اسلامی*، نوشته اسماعیل زارع‌پور. در نهایت می‌توان گفت پژوهشی تطبیقی با رویکرد تفسیری-هنری که متمرکز بر مقایسه ارتباط میان آدم و ایوب و همسرانشان باشد، یافت نشد.

۴. تشابهات تفسیری و هنری منابع اسلامی و عهد عتیق

در این بخش تشابهات بین داستان آدم و ایوب در مواجهه با لحظه وسوسه توسط همسرانشان در منابع اسلامی و عهد عتیق بررسی می‌شود. در اینجا ابتدا به داستان آدم و حوا می‌پردازیم.

۴-۱. داستان آدم و حوا

۴-۱-۱. وسوسه آدم (ع) توسط حوا در عهد عتیق

در عهد قدیم آمده است: «پس از خلقت آدم و همسرش، مار که از همه حیوانات مکارتر بود به زن گفت: خداوند می‌داند روزی که از آن (میوه) بخورید چشمان شما باز می‌شود و مانند خداوند نیک و بد را تشخیص خواهید داد. زن دید که آن درخت دارای خوراک نیکو برای چشم‌ها هوس‌انگیز است و برای معرفت‌دارشدن پسندیده است، پس از میوه گرفت و خورد و به شوهرش هم داد» (سفر پیدایش، ۳: ۱۳). در ادامه آمده است: «خداوند در باغ می‌خرامید و آدم و حوا خود را از او پنهان کردند. خداوند به آن‌ها گفت: کجا هستید؟ آدم گفت: چون صدای تو را شنیدم ترسان شدم؛ چون که عریان هستم. خداوند گفت: از کجا فهمیدی که عریان هستی؟ آیا از آن

درخت ممنوعه خوردی؟ آدم گفت: این زن که او را قرین من ساختی، مرا فریب داد» (سفر پیدایش، ۳: ۸-۱۳). در عهد قدیم، این منع از تناول درخت فقط متوجه آدم بوده است (سفر پیدایش، ۲: ۱۷-۱۵)؛ بنابراین نباید تناول حوا از درخت ممنوعه مجازاتی برایش در پی می‌داشت، اما حوا که انذار نشده بود، بیش از آدم مجازات می‌شود و تا ابد هم این مجازات ادامه می‌یابد. از دیدگاه کتاب مقدس، گناه با حوا آغاز می‌شود. بدین شرح که حوا بود که فریب شیطان را خورد و عصیان کرد نه آدم، و حوا بود که آدم را فریب داد نه شیطان. در واقع، حوا هم فریب خورد و هم فریب داد. او بود که زمینه اخراج از بهشت، تبعید و هبوط به زمین را برای آدم و خود فراهم کرد تا جایی که خداوند از خلقت بشر پشیمان شد: «خداوند دید که شرارت انسان در زمین بسیار است و هر تصور از خیال‌های وی شرارت محض است و خداوند پشیمان شد که انسان را بر زمین ساخته بود و در دل خود محزون گشت» (سفر پیدایش، ۶: ۷). طبق آیات مربوط به سفر پیدایش (۵-۳۱) خداوند مستقیماً روحش را در بدن انسان دمید که ظاهراً مراد از انسان، شخص آدم است و حوا را شامل نمی‌شود؛ زیرا تفاسیر در بحث از گناه اولیه آورده‌اند که دلیل راه‌نیافتن شیطان به آدم همین مسئله دمیدن روح توسط خداوند به صورت مباشرتی در پیکره آدم بود، ولی چون حوا از این امتیاز برخوردار نبود، شیطان بر او مسلط شد و فریبش داد (مظاهری، ۱۳۹۰: ۴۴).

۴-۱-۲. وسوسه آدم توسط حوا در منابع اسلامی

در تاریخ طبری آمده است بعد از وسوسه ابلیس از طریق قرار گرفته در دهان مار، آدم نخواست از آن درخت بخورد، ولی حوا پیش رفت و خورد و به آدم گفت: «بخور، من خوردم و زیان ندیدم» و چون آدم بخورد، عورتشان عیان شد و بنا کردند خودشان را با برگ‌های بهشت بیوشانند. همچنین از وهب بن منبه در این کتاب روایت شده است: «وقتی مار به بهشت درآمد، از درون آن ندا درآمد و از میوه درخت برگرفت و پیش حوا برد و گفت بین میوه این درخت چه خوشمزه و خوش‌رنگ است و حوا بخورد و آدم نیز از آن بخورد و عورتشان نمایان شد و آدم (ع) به دل درخت پناه برد و خداوند گفت: ای حوا تو که بنده مرا فریب دادی، با کراهت آبتن شوی و به هنگام وضع حمل پیوسته در خطر باشی» (طبری، ۱۳۸۸: ۱۷۱). در ادامه آمده است که خداوند به آدم گفت: «ای آدم، از کجا فریب خوردی؟ گفت از حوا. گفت پس باید هر ماه یک بار او را خونین کنم، چنان که این درخت را خونین کرد. وی را خردمند آفریده بودم، اما سفیهش کنم. بنا بود آسان بزاید، اما به سختی خواهد زایید» (همان: ۱۷۳).

در *المحرر الوحی* نیز بیان می‌دارند که «سوگند به آدم هنگامی که از درخت خورد، به هوش نبود و حوا او را شراب داده بود. پس هنگامی که مست شد، او را به درخت سوق داد و از آن خورد» (اندلسی، ۱۴۲۲، ج ۱: ۱۹۲). ابن عساکر از ابی بن کعب نقل می‌کند که پیامبر فرمود:

هنگامی که مرگ آدم فرارسید، خداوند کفن و حنوطی از بهشت برای او فرستاد. وقتی حوا ملائکه را دید بی تابی کرد. آدم گفت: هرچه بر سر من آمد از تو بود و هر گزندی که بر من وارد شد از تو بود (ابن عساکر، ۱۴۱۵، ج ۷: ۴۵۶).

۴-۱-۳. بازنمایی وسوسه آدم توسط حوا در هنر غرب



تصویر ۱. آدم و حوا، اثر Lucas Cranach در سال ۱۵۲۶ م

تابلوی نقاشی «آدم و حوا»، اثر لوکاس کراناخ (۱۴۷۲-۱۵۵۳ م.)، نقاش آلمانی است که بیشترین تعداد نقاشی از لحظه وسوسه آدم توسط حوا را در کارنامه هنری خود دارد. نقاشی حکایت از زمانی دارد که حوا با تعارف میوه ممنوعه به آدم قصد فریفتنش دارد. ماری که به شاخه‌های بالای درخت تنیده است، کنایه از وسوسه ابلیس است که به سمت حوا کج شده است. حلقه کردن دست آدم به دور گردن حوا، انسانی علاقه‌مند به همسرش را تداعی می‌کند که هیچ مقاومتی در مقابل درخواست همسر خود را ندارد. در مقابل حوا با تکیه دادن پای خود به درخت و لم دادن دست دیگرش بر روی شاخه درخت، مشابه روش نمایش سلطه‌گری و اعتماد به نفس در بسیاری از فرهنگ‌های مشابه در زبان بدن، امکان تسلط و سیطره خود بر آدم را به نمایش گذاشته است.



تصویر ۲. آدم و حوا اثر Tiziano Vecelli مشهور به Titien در سال ۱۵۵۰ م

نقاشی آدم و حوا در تصویر ۲، اثری از نقاش ایتالیایی تیتیان (۱۴۸۷-۱۵۷۶) است. در اثر فوق حوا در حال گرفتن میوه ممنوعه از دستان ابلیس است. ابلیس در این اثر به خلاف بسیاری از آثار مشابه در لحظه فریب آدم توسط حوا، به صورت مار یا موجودی شیطانی مصور نشده است. بلکه نقاش با به تصویر درآوردن شیطان به صورت کودکی معصوم، گویا قصد باورپذیر کردن امکان وسوسه حوا از ابلیس داشته است. از طرف دیگر آدم با بردن دست چپش به سمت کتف حوا سعی در منع او از فریب دارد. ممانعتی که در نهایت در فریب او از حوا بی تأثیر است. به هر جهت هرچند نقاش سعی در برانگیختن قضاوت منصفانه تر مخاطب نسبت به گناه نخستین داشته، در همین اثر نیز وسوسه آدم توسط حوا هویدا است.

۴-۱-۴. بازنمایی وسوسه آدم توسط حوا در هنر اسلامی



تصویر ۳. اخراج آدم و حوا از بهشت؛ نقاش عراقی (نامشخص)؛ موزه Topkapi Palace. ترکیه، استانبول. ۱۶۱۰ م

در این اثر نقاش با کشیدن چندین خوشه گندم در دستان حوا، مانند آثار هنری غربی، او را عامل وسوسه آدم می‌داند. در واقع در برخی منابع اسلامی، میوه ممنوعه به جای سیب، گندم است و این گندم را حوا به آدم می‌دهد (صدوق، ۱۳۷۸: ۳۰۶). در گوشه سمت راست اثر، طاووس و مار نیز به تصویر کشیده شده‌اند. مطابق برخی منابع مانند روایت وهب بن منبه در تفسیر طبری، مار در انتقال پیام از ابلیس به حوا با او معاونت قابل توجهی داشته است و طاووس هم در درجه بعد در این هدف مؤثر بوده است (آخوندی، بی تا: ۳).



تصویر ۴. آدم و حوا، لحظه وسوسه، ابن بختیشوع (۶۹۵ ه.ق.)، نگارگر ایرانی، نگارگری مکتب تبریز اول، دوره ایلخانی

در نگاره فوق از کتاب *منافع الحیوان*، آدم و حوا پیش از نزدیک شدن به درخت ممنوعه به تصویر کشیده شده‌اند؛ درحالی که هردو به یک جهت (درخت ممنوعه) اشاره می‌کنند. نقاش در اثر خود با بالاتر قراردادن دست حوا نسبت به دست آدم، حوا را با ظرافت، آغازگر وسوسه نشان داده است. همچنین نقاش با بالابردن یک پای آدم و تکیه دادنش به پای دیگر خود، سعی در القای تزلزل و سلطه پذیری نسبت به اغوای حوا را دارد. این در حالی است که هردو پای حوا بخلاف همسرش محکم و قوی بر زمین باغ عدن است که نشانگر مصمم بودن او است تا بدین نحو ادعای اغوای حوا مقبول به نظر برسد.

۴-۲. داستان ایوب و رحمة

۴-۲-۱. وسوسه ایوب (ع) توسط رحمة در عهد عتیق

در داستان مواجهه ایوب با همسرش، رگه‌هایی از تشابه تفسیری از کتاب ایوب وجود دارد که مطابق آن، وسوسه ایوب توسط همسرش با القای عدم صبر و لزوم شکایت به خداوند وجود داشته است (ایوب، ۲: ۱-۱۰) که از این حیث مشابه با تفاسیر اسلامی از داستان این پیامبر است. همچنین آگوستین از همسر ایوب با عنوان دستیار ابلیس نام برده و کالون نیز او را ابزار

شیطان معرفی کرده است. این توصیفات رحمه را هم مشابه حوا وسیله‌ای برای گمراهی شوهرش می‌دانند (کلاپنز، کتاب ایوب، آیات ۱-۲۰، ۵۱). از سوی دیگر توماس آکوئیناس و جان کریستوموس هم هردو معتقدند شیطان از همسر ایوب به‌عنوان وسیله‌ای در جهت آزار هرچه بیشتر ایوب استفاده کرد (پاپ، ۱۹۶۵: ۲۲). گراف، از مفسران عهد عتیق، نیز معتقد است همسر ایوب، او را به دلیل ادامهٔ توکل و ایمانش به خداوند تمسخر می‌کرد؛ بنابراین او از جمله زنان نیکوکار به حساب نمی‌آید (گراف، ۱۹۷۷: ۱۵۶).

مطابق با کتاب ایوب آمده است که در دادگاه الهی، یهوه و شیطان شرط می‌بندند ایوب را بیازمایند تا ثابت شود که آیا ایمان او در گرو اموالش است یا خیر. در واقع، این دو به دنبال آزمودن ایوب و ارزشیابی شخصی اویند تا دریابند هدف ایوب از عبادت، دستیابی به ارزش‌های مادی است یا ارزش‌های معنوی. شیطان بر آن است که عبادت از دید ایوب، ارزش کمی دارد و در مقابل، یهوه اصرار دارد که ارزش عبادت در نظر ایوب کیفی است. پس ثروت، فرزندان و سلامت از ایوب ستانده می‌شوند، اما او هیچ‌گاه یهوه را نفی نمی‌کند. در این حین، همسر ایوب او را به پایان دادن این محنت تشویق (وسوسه) می‌کند؛ چه با پذیرفتن گناهکار بودن خود، چه با نفی یهوه. سرانجام پس از مواجههٔ یهوه با ایوب، یهوه سلامت، اموال و فرزندان ایوب را به او بازمی‌گرداند (Gray, 2010: 138). همچنین مطابق کتاب ایوب، همسر از شوهر جدا می‌شو و در رنج فراق از همسر در بیابان رحلت می‌کند و ایوب با زن دیگری ازدواج می‌کند (Legaspi, 2008).

۴-۲-۲. وسوسهٔ ایوب (ع) توسط رحمه در منابع اسلامی

در معدود کتبی از کتاب‌های قصص قرآن آمده است که وقتی ابلیس از امکان وسوسهٔ ایوب به عجز آمد، از همراهان خود مشورت گرفت. در این میان یکی گفت: مگر این تو نبودی که آدم را از بهشت بیرون کردی؟ فکر کن نقشه‌ات چه بود؟ ابلیس گفت: من آدم را به وسیلهٔ همسرش حوا فریب دادم (موسوی و غفاری، بی‌تا: ۲۹۳-۲۹۶؛ مجلسی، بی‌تا: ۳۶۸). بدین ترتیب ابلیس با تکرار ترفندی که برای وسوسهٔ آدم (ع) به کار برد یعنی فریب حوا، از طریق وسوسهٔ همسر ایوب در صدد رسیدن به هدف اصلی خود برآمد.

قرشی نیز با استناد به مجمع‌البیان به‌اجمال گفته است که همسر حضرت ایوب در طول دوران بیماری شوهرش سخنی گفت که او ناراحت شد و قسم خورد که او را بزند. در تأیید آنچه آمد، حدس زده است که احتمالاً این سخن بی‌تابی او در قبال مصائبی بوده که بر حضرت ایوب وارد شده است (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۹: ۲۳۷). همچنین در بخش تعیین مجازات زوجه توسط ایوب (ع)، در کتاب ایوب آمده است که ایشان به‌علت عدم صبوری زوجه و درخواست شکایت به درگاه خداوند، از همسرش می‌خواهد از او دوری کند (ایوب، ۱: ۲-۱۰).

بنابراین میان منابع اسلامی و به‌طور خاص تفاسیر موجود با کتاب ایوب به‌لحاظ وسوسه، عدم صبر و سرزنش ایوب توسط زوجه و همچنین مواردی مانند درخواست برای دوری، مشابهت‌هایی وجود دارد. در تفسیر سورآبادی آمده است که روزی ابلیس از روی حسادت به ایوب نزد خدا می‌رود تا با بدگویی از ایوب، خدا را به رنجاندن بنده خود ترغیب کند. خدا نیز به ابلیس اجازه می‌دهد که ایوب را بیازماید، اما ایوب هیچ‌گاه تسلیم نمی‌شود و هر بار به عبادت خدا می‌پردازد. ابلیس سه بار نزد خدا می‌رود و هر بار خواستار محنت جدیدی برای ایوب می‌شود. رحمه، همسر ایوب، در تمام این مدت کنار او است، اما به‌اندازه ایوب پرتاقت نیست و از ایوب می‌خواهد (او را وسوسه می‌کند) تا دست از رستگاری بردارد. در آخر، جبرئیل از ایوب می‌خواهد که ناله کند؛ زیرا خدای عزوجل ناله بنده دوست را دارد؛ چنان‌که صبر بنده را دوست دارد (سورآبادی، ۱۳۸۹: ۱۹۳-۱۹۴). ایوب نیز چنین می‌کند و رحمت خدا نصیبش می‌شود. همچنین این تفسیر، علت قسم ایوب برای تنبیه همسرش را باور کردن تهمت ابلیس به این زن می‌داند. طبق روایت این تفسیر، پیش از حضور همسر ایوب نزد وی، شیطان در قالب رهگذر به این پیامبر خبر داد که زن تو در شهر دزدی کرده است و موی او را بریده‌اند؛ بنابراین ایوب با حالت دل‌شکسته وقتی موی کوتاه همسر را دید ناله کرد و گفت: «اگر تندرست باشم، زن را صد چوب بزخم که مرا شرمند کرده» (صفایی‌املی، بی‌تا: ۹۳).

موضوع تهمت ابلیس صرفاً دزدی بیان نشده، بلکه در پاره‌ای از تفاسیر مانند تفسیر سورآبادی علت قسم ایوب، تهمت زنا به همسرش از سوی ابلیس دانسته شده است: «ابلیس بر هیئت پیری پیش از همسرش به ایوب شد گفت: خبرداری که این زن ترا چه خیانت کرد که وی را بر زنا بگرفتند و گیسوهای او ببریدند، نشانت آن باد که می‌آید گیسو بریده. ایوب را از آن سخن دل‌پر از درد کرد. چون رحمه فرارسید، ایوب بر عادت خویش دست‌فرا کرد تا گیسوی رحمه گیرد، گیسو نیافت. گفت: تو مرا خیانت کردی. گر به شوم، سوگند که صد چوب ترا بزخم. در اخبار است که چون ایوب آن سوگند بخورد و رحمه را بدان افک متهم کرد، رحمه اندوهگین گشت. جبرئیل ایوب را خبر کرد که آن ابلیس بود که ترا آن گفت، خواست که ترا در بزه افکند. ایوب گفت: باش که آن ملعون طمع از مال من برآورد و از فرزندان برآورد، اکنون طمع به دین من کرد» (سورآبادی، ۱۳۸۰: ۲۱۳).

همچنین تفاسیری که مشتمل بر قسم‌خوردن ایوب (ع) برای تنبیه همسرش به جهت عدم صبوری زوجه است با بخش‌هایی از کتاب ایوب که دربرگیرنده چنین محتوایی است، هم‌پوشانی دارد. برخی از این تفاسیر با استناد به روایات نادر مربوط به سال هفتم (سال آخر) از گرفتاری حضرت ایوب، اقدام به تفسیر این آیه کرده‌اند. درواقع در این دست از تفاسیر، به تکدر خاطر ایوب از همسرش اشاره شده که سبب می‌شود سوگند یاد کند تا او را مجازات کند. در تفسیر

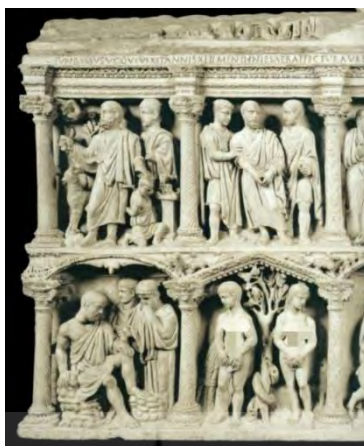
احسن الحدیث آمده است: «به نظر می‌آید زنش به او خشونت کرده که چرا از خدا برای خودت عافیت نمی‌خواهی؟ ایوب ناراحت شده و سوگند یاد کرد بعد از شفا یافتن تأدیش نماید» (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۹: ۳۳۸).

۴-۲-۳. بازنمایی وسوسه ایوب (ع) در هنرهای تجسمی مسیحی



تصویر ۵. «ایوب توسط همسرش سرزنش می‌شود» با عنوان انگلیسی Job berated by his wife در سال ۱۶۳۲ م توسط Jusepe de Ribera

نقاشی بالا اثر جوزف د ریبرا، نقاش اسپانیایی (۱۵۹۱-۱۶۵۲) است. همان‌طور که در اثر مشخص است، نقاش برای القای فقر، بیماری و آزرده‌گی خاطر ایوب به مخاطب، او را به صورت نیمه‌برهنه درحالی که دنده‌هایش قابل‌شمارش است و پارچه‌ای مندرس روی پاهای خود قرار داده، بیماری و فقر ایوب را به تصویر کشیده است. درماندگی ایوب از جهت شماتت‌های همسرش با خیره‌شدن به آسمان، استعانت او از خداوند را تداعی می‌کند. این در حالی است که زوجه ایوب، برخلاف همسرش با لباس نسبتاً مناسب در حال سرزنش کردن او از جهت امتناع همسر برای طلب پایان سختی‌ها از خداوند است؛ چرا که انگشت اشاره را به سمت عرش الهی گرفته است.



تصویر ۶. تابوت، اثر جونیوس باسس، سال ۳۵۹ م، موزه گنجینه پیترو مقدس، رم

اثر فوق، بخشی کوچک از تابوت مزین به نقش برجسته‌های داستان‌های عهدین است که جونیوس باسس، هنرمندی سیاستمدار در قرن چهارم میلادی، حجاری کرده است. در ردیف پایین از این بخش از حجاری که در تصویر بالا دیده می‌شود، دو صحنه از ماجراهای آدم و حوا و نیز ایوب و رحمة حجاری شده است. در سمت چپ، ایوب روی تلی از زباله با حالت حزن و اندوه نشسته است. همسرش که بینی خود را گرفته تا بوی تعفن بیماری‌های عفونی ایوب را متوجه نشود، در حال تعارف تکه نانی است. پشت سر آنان مردی است در لباس تجار که هویتش مشخص نیست. اما با توجه به قرارگرفتن داستان ایوب و همسرش در کنار داستان آدم و حوا، آن هم در لحظه اغوای آدم توسط ابلیس (مار) به کمک حوا، فرد پشت سر ایوب و همسرش نیز می‌تواند ابلیس باشد. در واقع سه نفر در این حجاری یعنی ایوب در سمت چپ، همسرش در سمت راست و (احتمالاً) ابلیس در میانه این دو، آینه‌ای از حجاری آدم در سمت چپ، حوا در سمت راست و ابلیس (مار) بین این دو است؛ اثری که یادآور تمثیل همسر ایوب به حوا در کتاب ایوب و حتی برخی تفاسیر اسلامی است که در این مقاله نیز به آن اشاره شد. مدسن با مقاله‌ای در مجموعه گفتارهایی در باب ایوب در سده‌های میانه (هارکینز و کنتی، ۲۰۱۶) برخی از بازنمایی‌های رابطه همسر ایوب با او در هنرهای تجسمی را گردآوری و به‌لحاظ هنری تفسیر کرده است.



تصویر ۷. ایوب با همسر و دوستانش، قرن ۱۲ میلادی، بیبلیوتک ناسیونال دو فرانس، پاریس

در نگاره فوق از کتاب *ایوب همراه با تفسیر* (نسخه ۱۷۹۷۹، ورق ۷۳، به نقل از هارکینز و کنتی، ۲۰۱۶: ۳۰۷)، ایوب در مرکز نشسته است و رو به سوی دوستانش دارد که در سمت راست، با لباس‌های فاخری ایستاده‌اند و در حال شماتت او هستند. در سمت چپ همسر ایوب گرچه مانند دوستانش در مقام نکوهش ایوب تصویر نشده، ولی به شکلی معزول از این جمع نشسته و درحالی که لباسش را جلوی بینی خود گرفته تا بوی چرک و عفونت‌های بدن ایوب او را نیازارد، رو به سوی دیگری دارد (همان، ۳۰۹)، رفتاری که نشان‌دهنده کراهت شدید او از همراهی با ایوب را دارد.



تصویر ۸. سرستون، سال ۱۱۴۵، هنرمند ناشناس، صومعه سابق کلیسای جامع، موزه ناوارا، پامپلونا، اسپانیا

در این حجاری، ایوب در مرکز در حالت نشسته، خود را از آن گروه پنج‌نفره که شامل سه

دوست نکوهش‌گر، شخصیتی به نام البهو (که هم ایوب و هم آن سه را نکوهش می‌کند) و نیز همسرش دور ننگه می‌دارد. همسرش در این حجاری ژست و جایگاهی شبیه به دیگران دارد. در سمت راست، پوست ایوب با دمل‌های برجسته‌ای نشان داده شده و مسیح نیز در حالتی که یادآور مصائب او است، زخم‌های بسیاری روی بدنش حجاری شده است. صورت ایوب و مسیح به‌سوی خداوند است که هاله‌ای به دور سر دارد و در حالتی که از درون ابرها از آسمان خود را نمایانده است، آن دو را تسلی می‌دهد و دعوت به سکوت می‌کند (همان: ۳۱۰).

۴-۲-۴. بازنمایی وسوسه ایوب (ع) در هنر اسلامی



تصویر ۹. النیشابوری، ایوب در قصه‌های پیامبران، ایران، حدود ۱۵۷۷ م. کلکسیون اسپنسر، کتابخانه عمومی نیویورک

این نگاره یکی از نقاشی‌های کتاب *قصص الانبیاء* به قلم النیشابوری در قرن ۱۶ م است که نقاش آن شناخته‌شده نیست. در این نقاشی ایوب سلامتی کامل خود را بازیافته و در قامت جوانی سالم در لباسی محتشم است. او درحالی که با هاله‌ای از نور در اطراف سرش مقدس شمرده شده، به همراه همسرش در پیشگاه جبرئیل است. جبرئیل، فرشته وحی، در میانه تصویر بین ایوب و همسرش قرار گرفته و به او می‌دهد. با وجود آنکه در این نگاره پرسپکتیو وجود ندارد، می‌توان گفت در این اثر هنری همسر ایوب مخاطب جبرئیل نیست؛ زیرا برخلاف ایوب که در مقابل جبرئیل است، او پشت سر فرشته وحی قرار گرفته است. همچنین نقاش برای نمایش گناهکار بودن همسر ایوب، بال سمت چپ جبرئیل را از او دور کرده و نیز با کشیدن پوشش سر او بر دهانش، احتمالاً مجازات زخم‌زبان‌هایش به ایوب نبی را خاطر نشان شده است.

شایان ذکر است در نگارگری‌های مسلمانان، تصویر اغوا، سرزنش، استهزا و سایر

بدرفتاری‌های نسبت داده شده به همسر ایوب در قبال این پیامبر، برخلاف نقاشی‌های مسیحی، یافت نشد. اما پیش از پرداختن به افتراقات دو روایت عهدینی و اسلامی، باید اشاره کنیم که منابع اسلامی بیشتر از پرداخته شدن به گناه رحمه، به نحوه مجازات و تبدیل و تعدیل آن اشاره کرده‌اند و همین نگاه غالب، در بازنمایی هنری آن نیز مؤثر بوده است.

۵. افتراقات منابع اسلامی و عهد عتیق

در این بخش افتراقات بین داستان آدم و ایوب در مواجهه با لحظه وسوسه توسط همسرانشان در منابع اسلامی و عهد عتیق بررسی می‌شود. در اینجا ابتدا به داستان آدم و حوا می‌پردازیم.

۵-۱. داستان آدم و حوا

۵-۱-۱. وسوسه آدم (ع) توسط حوا در قرآن

قرآن نه تنها فریب خوردگی را هم‌زمان به آدم و حوا نسبت می‌دهد و می‌گوید: «ای فرزندان آدم، شیطان شما را نفریبد، چنان که پدر و مادرتان را از بهشت بیرون کرد» (اعراف: ۲۷)، بلکه در سوره طه آغاز فریب خوردگی را خود آدم می‌داند، نه حوا. شیطان آدم را وسوسه کرد و گفت: «ای آدم! تو را به درخت جاودانگی و ملکی که از میان رفتنی نیست، راهنمایی کنم. پس آدم پروردگار خود را نافرمانی کرد و گمراه شد» (طه: ۱۱۵).

در قرآن آنجا که پای وسوسه شیطانی به میان می‌آید، ضمایر مثنی می‌آورد که هر دو را دربرمی‌گیرد (بقره: ۳۶؛ اعراف: ۲۰، ۲۲، ۲۷). پس از مؤاخذه خداوند، آدم و حوا برخلاف عهد قدیم، بی‌آنکه تقصیر را به گردن دیگری بیندازند، می‌گویند: «ما بر خویشتن ستم کردیم و اگر بر ما نبخشایی و به ما مهر نیاوری، مسلماً از زیانکاران خواهیم بود» (اعراف: ۲۳). حوا که در عهد قدیم به او ستم شده و سبب گناه در نظر گرفته شده است، در قرآن کریم با آدم (ع) در آمرزش‌خواهی از خداوند و اقرار به گناه شرکت می‌کند (اعراف: ۲۳). حتی برخی معتقدند شیطان آدم را وسوسه کرد، پس او را لغزاند و او زنش را لغزاند (الباش، ۱۳۹۲: ۴۹).

از سوی دیگر در همه آیات درباره آفرینش در قرآن، سه اصطلاح درباره آفریده‌ای که قرار است جانشین خداوند شود استفاده شده است: ناس، بشر و انسان و از هیچ کدام معنای شخص مذکر، مشخص نیست. کلمه آدم ۲۵ بار در قرآن به کار رفته است و ۲۱ بار از این ۲۵ بار، هنگامی که بشر به مرحله‌ای می‌رسد که می‌توان او را جانشین خداوند بر زمین به حساب آورد، کلمه آدم در ارجاع به او به کار می‌رود. چهار بار به عنوان نام یکی از پیامبران مورد ارجاع قرار گرفته است، ولی در قرآن بیانی نیست که بگوید آدم اولین شخص مذکری بوده که خدا آفریده است. از طرف دیگر زبان کتاب مقدس عبری است و آدام نیز کلمه‌ای عبری است نه یک اسم خاص، که به معنی «بشر» است؛ بنابراین وقتی بیان می‌شود «بگذارید آدم را... بیافرینم» به این معنی است که «بگذارید بشر... را بیافرینم». مسئله آفرینش از نظر رفعت حسن، مهم‌ترین

مسئله است؛ چرا که اگر خداوند مرد و زن را در آفرینش برابر آفریده باشد، اراده خداوندی بر این نخواهد بود که در جامعه انسانی میان آن‌ها نابرابری باشد (Hassan, 1994).

بسیاری از تفاسیر نیز به شریک بودن هردو نفر در گناه اشاره می‌کنند و بر آن صحنه می‌گذارند. از جمله این تفاسیر موارد ذیل قابل احصا و بررسی است: شیطان آن دو را وسوسه کرد که مأمور به اجتناب از آن درخت نیستید (طباطبایی، بی‌تا، ج ۸: ۴۰). از ظاهر آیه می‌آید که آدم (ع) و همسر او شیطان را با دیده دل و قلب خود مشاهده کردند و در صحنه تمثیل، الهاماتی از آن نیروی پلید به آدم (ع) و همسر او القا شد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۶: ۲۷۴).

شیطان در قیافه یک خیرخواه و دوست، آدم و حوا را وسوسه کرد (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۹: ۶). فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ پَس وَسوسه کرد آدم و حوا را شیطان؛ به این معنی که آدم و حوا را به توهم انداخت (شریف لاهیجی، ۱۳۷۳، ج ۲: ۱۳). شیطان نخست به آدم و همسرش گفت: خداوند شما را از این درخت نهی نکرده جز اینکه اگر از آن بخورید، یا فرشته خواهید شد یا عمر جاویدان پیدا می‌کنید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۱۱۶). پس وسوسه کرد شیطان آن دو را (تقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۲: ۴۱۵؛ قراتتی، ۱۳۸۳، ج ۴: ۳۶؛ مدرسی، ۱۳۷۷، ج ۳: ۲۵؛ ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸، ج ۸: ۱۵۱).

علاوه بر این، بسیاری از روایات منقول از اهل بیت عصمت و طهارت حاکی از بی‌گناهی حوا در ماجرای فریب آدم و قضایای مرتبط به آن است. در کتاب تفسیر فیض کاشانی، روایتی از امام رضا (ع) به نقل از عیون اخبار الرضا موجود است که می‌فرماید: «خدا شیطان را بر او (آدم) مسلط کرد تا کار او را به جایی رسانید که از درخت تناول کرد و نیز حوا را برانگیخت تا مانند آدم از آن درخت بخورد...» (صدوق، ۱۳۷۸ ق: ۷۳)؛ بنابراین طبق این روایت، آدم آغازکننده تناول از درخت ممنوعه بوده است و هم او است که لغزید و همسرش حوا را نیز لغزانیید.

۵-۱-۲. بازنمایی وسوسه آدم (ع) توسط حوا در هنر اسلامی



تصویر ۱۰. اخراج آدم و حوا از بهشت توسط جبرئیل؛ کتاب زبدة التواریخ؛ موزه هنرهای ترکی اسلامی، استانبول. ۱۵۳۸ م

تصویر ۱۰ از کتاب *زبده التواریخ* است. این کتاب چهل نقاشی تذهیبی دارد و مربوط به هنر دوره عثمانی است. اما به طور کلی کتاب تحت تأثیر نقاشی‌های مینیاتور شرق ایران قرار دارد (آن راس، ۱۳۹۵: ۱۸-۲۱). در این اثر، آدم و حوا هر دو در حالی که به صورت مساوی از عنصر قدسی بودن (هاله نور) برخوردارند، در حال مؤاخذه شدن در پیشگاه فرشته مقرب الهی هستند، بدون آنکه نقاش از نشانه‌ای برای گناهکاری ویژه حوا استفاده کرده باشد.



تصویر ۱۱. هبوط آدم و حوا، کتاب *فالنامه*، جعفرالصدیق، ۱۵۵۰ م

در تصویر ۱۱ حوا سوار بر طاووس و آدم سوار بر مار در حال خروج از بهشت هستند. سواربودن آدم بر مار به عنوان حیوانی که در هدف ابلیس بیش از طاووس همکاری داشته و در حال رانده شدن از سوی فرشته‌ای نیزه به دست است و نیز جلوتر قرار گرفتن آدم، حاکی از قصور بیشتر آدم است.

۵-۲. داستان ایوب و رحمة

۵-۲-۱. وسوسة ایوب (ع) توسط رحمة در منابع اسلامی

با توجه به مطالعات صورت گرفته به نظر می‌رسد داستان ایوب نبی در کتاب *ایوب* از عهد عتیق، با منابع اسلامی در تعارض است. در کتاب *ایوب* از هاشمی نژاد آمده است: «روایت قرآنی قصه ایوب با روایت عهد عتیق متفاوت است. همین تفاوت و عدم پرداختن مفصل قرآن به ناله‌های اعتراضی ایوب در عهد عتیق خطاب به یهوه (خدای قوم یهود) و صبوری تام و جمیل و بی شکایت قرآنی او سبب شده مفسران مسلمان با تسلط به فنون قصه‌سرایی، خط روایت خود را بر جنبه متفاوتی از داستان متمرکز کنند و از روایت معترضانة عهد عتیق فاصله بگیرند» (هاشمی نژاد، ۱۳۹۹: ۱۲).

در منابع مختلف از تفاسیر شیعه و سنی تفسیر آیه ۴۴ سوره ص را مرتبط با داستان معروف همسر حضرت ایوب (ع) می‌دانند که وقتی حضرت ایوب (ع) بیمار شد، همه از او روی

برگرداندند به جز همسرش که صبورانه و وفادارانه کنار او ماند. این صفات همسر حضرت ایوب (ع) (یعنی صبوری، وفاداری و ایمان) نقطه مشترک تمام روایات شیعه و سنی است. غالب مفسران آیه را این طور تفسیر و معنا می کنند که ایوب (ع) قسمی خورده بود علیه همسرش که اگر حالش خوب شد، صد تازیانه به او بزند. این آیه معرف همان جریان است که چون ایوب از این قسم نابجا که می توان گفت قضاوت عجولانه ای بود، پشیمان شده بود و از طرفی خداوند می خواست تخفیفی در مجازات همسر حضرت ایوب (ع) در مقابل ایمان و صبر او قائل شود، پس می فرماید: وَخَذَ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ؛ دسته ای از این خوشه های گندم (یا خوشه های دیگر) را که به عدد صد برسد (چون تو گفتی صد تازیانه بزنی، جمع کن تا صد عدد شود) و با آن به او (همسرت) بزن و قسم خود را نشکن.»

این مسئله که پیغمبری قسم می خورد که همسرش را صد تازیانه بزند، در متن آیات قرآن جود ندارد. در سوره مبارکه انبیاء از آیه ۸۳ به بعد و در سوره مبارکه ص هم جریان حضرت ایوب (ع) آمده است، ولی هیچ اشاره ای به این موضوع که همسر او خطایی کرده باشد و حضرت ایوب (ع) چنین قسمی خورده باشد نیامده است. در خود این آیه هم آمده است که «فَاضْرِبْ بِهِ»: «با آن بزن»، چه چیز را بزن؟ در آیه نیامده است که همسرت را بزن. پس چگونه اسم همسر حضرت ایوب (ع) در تفسیر این آیه پیدا شده است؟ تکیه مفسران به روایت هایی است که درباره این موضوع آمده است. این در حالی است که متن روایات با مبانی شیعه قابل پذیرش نیست؛ چرا که عصمت حضرت ایوب (ع) را زیر سؤال می برد.

مفسران، عصمت پیامبران در زمینه وحی را از اصول مشترک و مورد اتفاق همه ادیان الهی دانسته اند. گرچه درباره چیستی و مراتب آن میان پیروان ادیان و اندیشمندان مذاهب اسلامی اختلاف نظر وجود دارد، شیعه بر این باور است که پیامبران در تمامی شئون مذکور، از عصمت برخوردارند و از هر آنچه مایه نفرت و دوری مردم از آن ها باشد، مصون و محفوظ هستند (طالقانی، ۱۳۴۵: ۴۱۱). همچنین در کتاب تنزیه الانبیاء که درباره عصمت پیامبران نوشته شده، از عصمت ایوب (ع) نیز بحث شده است (علم الهدی، ۱۲۵۰: ق: ۵۹-۶۴).

امینی در کتاب ادبیات رنج، کندوکاوی در کتاب ایوب در بخش توصیف جایگاه ایوب نبی در قرآن کریم آورده است که خداوند ایوب را به سه صفت مهم، یعنی مقام عبودیت، صبور بودن و بازگشت پیاپی به سوی خدا وصف کرده است (ص: ۳۸). همچنین قرآن فقط ایوب و سلیمان را نعم العبد (ص: ۳۰) می خواند؛ زیرا در هر حال شکرگزار بودند. از سوی دیگر ایوب از سلسله پیامبران ابراهیمی است؛ زیرا از ذریه آن حضرت و از نیکوکاران است (انعام: ۸۴). همچنین از هدایت ویژه الهی که رسول اکرم (ص) مأموریت یافت از آن پیروی کند، برخوردار است (انعام: ۹۰) و از پیامبرانی است که قرآن از وحی به آنان به طور ویژه سخن گفته است (نساء: ۱۶۳)

(امینی، ۱۳۹۹: ۲۱). با این اوصاف، چنین پیام‌آوری با این منزلت و جایگاه صرفاً در آیات قرآن به یک‌باره مطابق تفاسیر و سایر منابع اسلامی در ذیل آیه ۴۴ سوره ص، مورد قضاوت عجولانه نسبت به همسر خود قرار گرفته، به نحوی که خداوند از باب رحمانیت خود برای نجات او از نتیجه قضاوت نابجایش راه‌حلی را برای تغییر نحوه اجرای قسمش مبنی بر تنبیه همسرش به او وحی می‌کند. در واقع چگونه از پیامبری که با توصیف رسول اکرم (ص)، بردبارترین و شکیباترین مردمان بوده است و بیش از همه مردم خشمش را فروخورده است، قضاوت بدون تدبیر را می‌توان پذیرفت؟

همچنین آنچه در سوره مبارکه ص نقل می‌شود، تجسم صبر، پایداری و استقامت حضرت ایوب (ع) است. پس چنین چیزی بر صبوری ایوب نسبت به ابتلائات و عدم قضاوت عجولانه نسبت به فعل همسر قرینه می‌شود. همین‌طور روایت مکالمه زن ایوب با شیطان، خود دلالت بر ایمان این زن به خداوند و حضرت ایوب (ع) است، وقتی می‌گوید من باید با پیغمبر خدا حرف بزنم، من تابع حرف شیطان نیستم، من تابع حکم نبی زمان هستم، حتی زمانی که همه او را ترک کرده‌اند. پس چطور ممکن است پیغمبر به چنین زنی بگوید من صد تازیانه به تو خواهم زد و تو را تنبیه خواهم کرد؟ فلذا از آیات قرآن کریم، چنین موضوعی برداشت نمی‌شود.

در این آیه عبارت «حنث» به معنای گناه است، ولی چون غالباً در اصطلاح در مورد شکستن قسم و مخالفت عهد و نذر قسم به کار می‌رود، مفسران بعد از دیدن روایات به این نتیجه رسیده‌اند که حضرت ایوب چنین سوگندی داده است و خداوند به او گفته قسمت را نشکن و این زن، زنی مؤمن و صابر بوده و برای اینکه هم حرمت او حفظ شود و هم قسم تو شکسته نشود، یک دسته از این گندم به تعداد صد عدد ساقه بردار و او را بزن که او هم اذیت نشود. در واقع اگر گناهی انجام شده، از حکم خداوند که این‌گونه نمی‌گذرند و اگر جریان نادرست بوده که پیغمبر نباید چنین قسم نادرستی بخورد.

توضیح آنکه واژه «حنث» در آیه ۴۴ سوره ص به صورت فعل آمده است، اما همین واژه در آیه ۴۶ سوره واقعه به صورت اسم و به معنی گناه آمده است. این گناه بزرگ در آیه ۴۷ سوره واقعه با لفظ «کانوا» تبیین شده و نشان‌دهنده اصرار بر گناه است. در آیه بعد آمده است منظور از گناه بزرگ این بود که منکر معاد بودند و معتقد بودند انسان‌ها بعد از مرگ زنده نخواهند شد. حال در داستان ایوب هم چنین است و عبارت «الْحِنْثِ» در این آیه هم به همان معنایی است

۱. کان ایوب احلم الناس و اصبر الناس و اکظم الناس للغیظ (ری‌شهری، ۱۳۸۶: ۳۸۱).

۲. در مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن آمده است که ابن عباس گوید: «شیطان به صورت طبیعی بر همسر ایوب ظاهر شد و گفت من ایوب را شفا می‌دهم به این شرط که پس از بهبودی بگوید تو مرا شفا دادی. همسر ایوب قضیه را به وی ارائه کرد و او ناراحت شد و سوگند خورد که پس از بهبودی او را صد تازیانه بزند» (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲۱: ۱۱۳).

که در سوره واقعه آمده است. «لَاتَحْنَتْ» یعنی گمان مبر که مرده زنده نمی‌شود، مگر نه اینکه خداوند به جهت امتحان، فرزندان و بستگان و همه خدم و حشم او را گرفته بود. همان طور که در آیه ۴۳ سوره مبارکه ص می‌فرماید، ما اهل او و حتی مثل آن‌ها را به او دادیم و خدم و حشم او را زنده کردیم. چگونگی زنده کردن آن‌ها را در آیه ۴۴ سوره مبارکه ص (مانند جریان مقتول بنی اسرائیل) می‌فرماید که یک دسته از این خوشه را بگیر و به وسیله آن بزن، اما متعلق این ضرب را نیاورده که به زنت بزن یا اینکه به آن پیکرهای بی‌جان بزن. ولی به قرینه آیه ۴۳ معلوم است که می‌گوید به اهل خود (آن فرزندان و بستگان که از تو مرده‌اند) بزن. پس این آیه شریفه در حقیقت روش هبیه خداوند است و این را بیان می‌کند که چگونه آن مردگان زنده شده‌اند. در نتیجه «لَاتَحْنَتْ» یعنی خیال نکن که مردگان زنده نمی‌شوند.

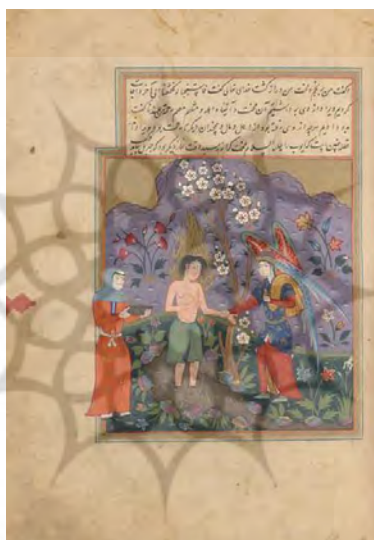
پس مشاهده این مسئله از سوی ایوب نبی، امری خلاف سیره انبیای الهی نیست و این معنا با توجه به قرائن و سیاق آیه و قسمت انتهایی آیه ۴۴ که می‌فرماید: «إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ» و صابری بودن و جزای صبر حضرت ایوب را مطرح می‌کند، سازگارتر است. مضاف بر آنکه روایات وارد شده در این باب، نوعاً ضعف سند و محتوا دارند. در نتیجه ارائه چنین تفسیری با درون‌مایه یادشده طعن به عصمت نبی را رفع خواهد کرد و با سمت‌وسوی کلی سوره سازگارتر است.

داستان حضرت ایوب و همسرش در کتاب/ایوب از عهد عتیق با منابع اسلامی دارای تفاوت‌های جدی است. به نظر می‌رسد تأثیر روایت عهد عتیق بر تفاسیر اسلامی که در بسیاری از داستان‌های قرآنی شاهد آنیم، در داستان ایوب نبی (ع) به‌خصوص بخش مربوط به وقوع ابتلائات سخت و صبوری او منتفی باشد. اما در بخش داستان مواجهه ایوب با همسرش، رگه‌هایی از تشابه تفاسیر قرآن با کتاب ایوب وجود دارد که به آن اشاره خواهد شد. مطابق کتاب/ایوب، وسوسه همسر ایوب با القای عدم صبوری و لزوم شکایت به خداوند از طریق همسرش بوده است که از این حیث با تفاسیر اسلامی بخش سوم مطابقت دارد (ایوب: ۲: ۱-۱۰).

همچنین در بخش تعیین مجازات زوجه توسط ایوب (ع)، در کتاب/ایوب آمده است که او به علت عدم صبوری همسر و درخواستش مبنی بر شکایت به درگاه خداوند، از او می‌خواهد که از ایوب دوری کند (همان). در تمام منابع تفسیری اسلامی، این بخش جایگزین قسم به زدن صد ضربه بعد از صحت شده است. منتها در تعداد بسیار معدودی از منابع، در کنار صد ضربه شلاق، درخواست دوری کردن نیز آمده است که همسر ایوب از او فاصله می‌گیرد، اما رأفت و سال‌ها پرستاری از همسر سبب بازگشت مجدد به ایوب می‌شود و در بازگشت، با تغییر مجازات و جوانی مواجه می‌شود (موسوی و غفاری، بی‌تا: ۲۹۳-۲۹۶). اما مطابق عهد عتیق، همسر از شوهر جدا می‌شود و در رنج فراق از همسر در بیابان رحلت می‌کند و ایوب با زن دیگری ازدواج می‌کند.

خالی از فایده نیست در این مقام به مقاله مهم همسران ایوب در عهد ایوب: گزارشی از ترکیب دو روایت در نشریه مطالعات عهدین^۱ اشاره کنیم که در آن، روایت‌های گوناگون و متفاوت و بعضاً متناقض درباره زن (زنان) را در سنت‌های گوناگون معارف یهودی را می‌کاود. نویسنده در این مقاله با تمرکز بر عهد ایوب^۲ که اثری است متفاوت با کتاب ایوب در کتاب مقدس و مربوط به سده اول پیش از میلاد یا سده اول میلادی و به تعبیر دانشوران مسیحی عصر میان‌عهدینی^۳ است، منابع یهودی دیگری را به زبان‌های یونانی، سریانی و... نیز می‌کاود تا بتواند به داستان منسجم‌تری از زنان این پیامبر برسد.

۵-۲-۲. بازنمایی وسوسه ایوب (ع) در هنر اسلامی



تصویر ۱۱. النیشابوری، ایوب در قصه‌های پیامبران، ایران، حدود ۱۵۷۷ م، مجموعه اسپنسر، کتابخانه عمومی نیویورک

در تصویر ۱۱، نقاش لحظه بشارت شفا از بیماری و پایان مصائب را به تصویر کشیده است. در این نگاره، برخلاف نگاره قبلی از همین کتاب (تصویر ۸)، این بار همسر ایوب در کنار شوهرش است و پشت سر جبرئیل قرار نگرفته است. همچنین بال‌های جبرئیل در حالت طبیعی خود قرار دارد. البته در این نقاشی، رحمه در کنار قاب نقاشی قرار دارد که احتمالاً می‌تواند تعبیر به اهمیت‌نداشتن جایگاهش در مقایسه با ایوب و جبرئیل باشد، اما به‌طور کلی نشانه واضحی دال بر گناهکاربودن رحمه از دیدگاه نقاش وجود ندارد.

۱. Legaspi, 2008

۲. Testament of Job

۳. intertestamental literature

۶. نتیجه‌گیری

در این پژوهش، تشابهات و افتراقات روایت‌های دو سنت عهدینی و اسلامی از وسوسهٔ آدم و ایوب توسط حوا و رحمه و بازنمایی‌های آن در هنرهای تجسمی مسیحی و اسلامی کاوش شد. به‌طور کلی می‌توان نتیجه گرفت در متن قرآن کریم، نه‌تنها تقصیر وسوسهٔ آدم و حوا به گردن همسرش نیست و عبارات صریحی که این اتهام را ثابت کند در این متن وجود ندارد، بلکه تعابیر بسیار روشنی در داستان پدر و مادر نخستین وجود دارد که به‌صراحت تمام این اتهام را رد می‌کند. همچنین پژوهش نویسندگان دربارهٔ اتهام همسر ایوب در وسوسه کردن او برای خروج از صبوریت و توکل مخلصانه به خداوند با تمرکز بر ارائهٔ تفسیر جایگزینی از آیهٔ ۴۴ سورهٔ صاد نشان می‌دهد تفسیر خطاب «فاضرب به و لاتحنث» به دستور الهی به ایوب برای تنبیه رحمه برای مجازات گناهش، واجد پیش‌فرض‌هایی است که شأنیت عصمت ایوب و اسوه‌بودنش در صبوریت را که زبانزد قرآن کریم است زیر سؤال می‌برد و تناقضاتی به‌وجود می‌آورد که مورد تأیید نص قرآن نیستند، اما برخی از پاره‌داستان‌های عهدینی (اعم از نص عهد قدیم یا برخی کتب یهودی دیگر مانند کتاب ایوب یا برخی تفاسیر مسیحی از داستان ایوب و همسرش در کتاب مقدس) در واسطه‌گری حوا برای وسوسهٔ آدم و نیز در نسبت‌دادن برخی گناه‌ها به همسر ایوب، بعضاً در منابع حدیثی و تفسیری و ادبی اسلامی نیز دیده می‌شوند.

به‌رحال در بخش افتراق، از میان منابع اسلامی، مخصوصاً قرآن قائل به عدم امکان وسوسهٔ آدم (ع) از سوی حوا است و در داستان ایوب نیز مضاف بر منتفی‌بودن امکان وسوسه توسط رحمه، به مسئلهٔ متفاوت دیگر یعنی چگونگی برخورد ایوب نبی (نحوهٔ مجازات زوجه و تک‌همسری ایوب) با عملکرد زوجه‌اش اشاره می‌شود. در واقع برخلاف عهد عتیقی که درون‌مایه‌هایی از ناصبوری و شاک‌بودن ایوب (ع) را روایت می‌کند، قرآن کریم این پیامبر را اسوهٔ بردباری و توکل و ایمان معرفی می‌کند و از این‌رو نمی‌توان درون‌مایه‌های برخی روایات مورد استناد در تفاسیر قرآن را در مواجههٔ این پیامبر با همسرش مبنا قرار داد.

دربارهٔ وسوسهٔ آدم توسط حوا نیز باید یادآور شد که از نظر قرآن کریم، آدم و حوا از کرامت و جایگاه یکسانی نزد خداوند برخوردارند؛ به‌گونه‌ای که هر دو را با یک لحن در سرپیچی از حکم الهی مقصر می‌داند. قرآن نه‌تنها فریب‌خوردگی را به آدم و حوا هم‌زمان نسبت می‌دهد، بلکه آغاز فریب‌خوردگی را خود آدم می‌داند، نه حوا. اما برخلاف قرآن در عهد عتیقی آمده است که به وساطت حوا گناه داخل جهان شد و فریب آدم و حوا، از حوا شروع می‌شود.

همچنین در باب بازنمایی وسوسهٔ آدم و ایوب از سوی همسرانشان یا به‌طور خاص شماتت ایوب از سوی همسرش در هنر تجسمی مسیحی و اسلامی باید گفت این مسئله در هنر

مسیحی با بسامد قابل توجهی مشهود است، ولی در نقاشی‌های اسلامی این گونه نیست و در نگاره‌های مربوط به داستان ایوب نیز هیچ اثری حاکی از وسوسه این پیامبر از سوی زنش یا شماتت‌شدن از سوی او یافت نشد. به‌رحال می‌توان گفت مادر بشر یا حوا و همسر ایوب برخلاف هنر مسیحی که آن‌ها را مکرراً با شرارت‌هایی قرین می‌کند، در هنرهای تجسمی اسلامی، بازنمایی مثبت‌تری داشته‌اند.

همچنین در مقایسه صحنه‌آرایی و چینش شخصیت‌ها می‌توان گفت در نقاشی‌های اسلامی از داستان ایوب، فقط ایوب، همسرش و جبرئیل را می‌بینیم؛ درحالی‌که در نگاره‌های مسیحی، به‌جز جاهایی که ایوب به‌تنهایی یا با همسرش تصویر شده است، سه دوست سرزنشگر همراه با الیهو (که هم‌زمان از ایوب و سرزنشگرانش با هم خرده می‌گیرد) و بعضاً ابلیس نیز حضور دارند. همچنین مقایسه داستان ایوب و رحمة با سرگذشت آدم و حوا (تصویر ۶) که به‌گونه‌ای انعکاس فتنه‌گری زن است یا ایوب و مسیح (تصویر ۸) که بازنمایندۀ مصائب یک انسان خالص است، از جنبه‌های مهم این بازنمایی در هنر مسیحی به‌شمار می‌رود.

منابع

قرآن کریم

آن‌راس، ماری (۱۳۹۵). پرنیان و رنگین‌کمان. ترجمه مرضیه سلیمانی. اطلاعات حکمت و معرفت، ۶، ۲۱-۱۸.

ابن عساکر، علی بن الحسین (۱۴۲۲ ق). تاریخ مدینه دمشق. بیروت: دار الفکر. الباش، حسن (۱۳۹۲). قرآن و عهد قدیم در کجا اتفاق و در کجا اختلاف دارند. ترجمه علی اوسط ابراهیمی. تهران: گستره.

امینی، مریم (۱۳۹۹). کتاب رنج، کندوکاوی در مصائب ایوب. تهران: فرهامه. اندلسی، عبدالحق بن عطیه (۱۴۲۲ ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. بیروت: دارالکتاب العلمیه. بحرانی، سید هاشم (۱۴۱۶ ق). البرهان فی تفسیر القرآن. تهران: بنیاد بعثت.

بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ ق). الجامع المسند الصحیح المختصر. بیروت: دار طوق النجاة. ثقفی تهرانی، محمد (۱۳۹۸ ق). تفسیر روان جاوید. چاپ سوم. جلد چهارم. تهران: برهان. ری‌شهری، محمدمهدی (۱۳۸۶). میزان الحکمه. جلد یازدهم. قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث. سورآبادی، ابوبکر عتیق بن محمد (۱۳۸۰). تفسیر سورآبادی. چاپ اول. جلد سوم. تهران: فرهنگ نشر نو.

شریف لاهیجی، محمد بن علی (۱۳۷۳). تفسیر شریف لاهیجی. چاپ اول. جلد سوم. تهران: دفتر نشر داد.

صدوق، شیخ محمد بن الحسن (۱۳۷۸ ق). عیون اخبار الرضا. تهران: جهان.

- صفایی آملی، سیدابوتراب (بی تا). *قصه‌های قرآن*. تهران: امیری.
- طالقانی، محمود (۱۳۴۵). *پرتویی از قرآن*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، محمدحسین (بی تا). *تفسیر المیزان*. جلد چهارم. قم: جامعه مدرسین.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. ترجمه علی کرمی. چاپ اول. جلد بیست و یکم. تهران: فراهانی.
- طبری، محمد بن جریر طبری (۱۳۸۸). *تاریخ طبری*. ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*. چاپ دوم. جلد یازدهم. تهران: اسلام.
- عتیق نیشابوری، سورآبادی، ابوبکر (۱۳۸۹). *حدیث محنت ایوب*. کتاب ایوب منظومه آلام ایوب و محنت‌های او از عهد عتیق. با مقایسه تطبیقی پنج متن کهن فارسی. ترجمه قاسم هاشمی نژاد. تهران: هرمس.
- عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه (۱۴۱۵ ق). *نور الثقلین*. قم: اسماعیلیان.
- علم‌الهدی، سید مرتضی (۱۲۵۰ ق). *تنزیه الانبیاء*. قم: الشریف الرضی.
- عهد قدیم (۱۳۹۷). *ترجمه پیروز سیار*. تهران: نشرنی.
- فیض کاشانی، ملا محسن (۱۴۱۵ ق). *تفسیر الصافی*. تهران: الصدر.
- قراقتی، محسن (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. چاپ یازدهم. جلد دهم. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷). *تفسیر احسن الحدیث*. چاپ سوم. جلد نهم. تهران: بنیاد بعثت.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ ق). *تفسیر قمی*. تصحیح طیب موسی جزایری. جلد دوم. قم: دارالکتاب.
- قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا (۱۳۶۸ ش). *کنز الدقائق و بحر الغرائب*. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- کاشانی، ملا فتح‌الله (۱۳۷۳ ق). *خلاصه المنهج*. تهران: اسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ ق). *بحار الانوار*. جلد دوازدهم. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- مدرسی، محمدتقی (۱۳۷۷). *تفسیر هدایت*. ترجمه احمد آرام. چاپ اول. جلد یازدهم. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- مظاهری، حبیب (۱۳۹۰). *شخصیت زن در قرآن کریم و عهدین*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. چاپ اول. جلد نوزدهم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی، سید محمدباقر و غفاری، علی اکبر (بی تا). *قصص قرآن، تاریخ انبیا و سیره رسول اکرم از بعثت تا رحلت*. تهران: صدوق.
- هاشمی نژاد، قاسم (۱۳۹۹). *کتاب ایوب، منظومه آلام و محنت‌های او از عهد عتیق*. تهران: هرمس.

Clines, Job. 1-20, 51.

De Graaf, S. G. (1977). *Promise and deliverance*. Vol. 1. Paideia Press.

Gray, J. (2010). *The book of Job*. David J. A. Clines (Ed.). Sheffield Phoenix Press.

Hassan, R. (1994). Women's interpretation of Islam. *Women and Islam in Muslim societies*, 7, 113-121.

- Madsen, G. L. (2016). Look upon my affliction (Job 10: 15): The depiction of Job in the Western Middle Ages. In *A Companion to Job in the Middle Ages* (pp. 287-323). Brill.
- Pope, M. H. (1965). *Job: Text, Translation and Notes*. Edited by William F. New York: Doubleday.
- Legaspi, M. C. (2008). Job's Wives in the "Testament of Job": A Note on the Synthesis of Two Traditions. *Journal of Biblical Literature*, 127(1), 71-79.

